

De betekenis van 'materiality' v accountantscontrole van de jaa

J. F. van Dijk RA

1 Inleiding en begripsomschrijving

1.1 De begrippen 'materiality' en 'audit risk' trekken sinds enkele jaren in toenemende mate de belangstelling van de Nederlandse accountant. Dit artikel is gewijd aan eerstgenoemd begrip. Het tweede komt in een latere bijdrage aan de orde.

Uit de hoofdstukindeling van de 'Richtlijnen voor de Accountantscontrole'¹ blijkt, dat daarin aan 'materiality' (3.02) en 'risico-analyse' (4.04) een plaats is toegedacht. (Ontwerp-)richtlijnen hiervoor zijn echter nog niet gepubliceerd.

1.2 In de Engelstalige landen, met name in de Verenigde Staten van Amerika, Canada en het Verenigd Koninkrijk is 'materiality' reeds gedurende lange tijd onderwerp van discussie. In december 1983 resulteerde dit in de vaststelling door het AICPA van het Statement on Auditing Standards no. 47 'Audit Risk and Materiality in Conducting an Audit'. Door het International Auditing Practices Committee van de International Federation of Accountants (IFAC) werd in juli 1987 Auditing Guideline (AG) 25 'Materiality and Audit Risk' vastgesteld. Paragraaf 5 daarvan omschrijft 'materiality' als volgt: 'materiality refers to the magnitude or nature of a misstatement (including an omission) of financial information either individually or in the aggregate that, in the light of surrounding circumstances, makes it probable that the judgment of a reasonable person relying on the information would have been influenced or his decision affected, as a result of the misstatement.' Deze omschrijving sluit, behou-

dens enkele verschillen, nauw aan bij een wat oudere omschrijving van de Financial Accounting Standards Board.²

Ook Nederlandse accountants gebruiken in hun praktijk regelmatig de uitdrukkingen 'material' en 'materiality'. Met het eerste begrip wordt aangegeven dat iets 'van materiële betekenis' is, bijvoorbeeld voor het door de jaarrekening te geven inzicht, voor het getrouwe beeld van vermogen en resultaat, en dergelijke. 'Materieel' betekent in dit verband essentieel, wezenlijk, (inhoudelijk) belangrijk. 'Materiality' kan op overeenkomstige wijze worden omschreven als: (inhoudelijke) belangrijkheid, het van wezenlijke betekenis (of essentieel) zijn. Ter vermindering van omslachtige omschrijvingen wordt in het navolgende als Nederlands equivalent hiervoor de term 'materialiteit' gehanteerd.

1.3 Uit de omschrijving van IFAC AG 25 blijken de volgende aspecten:

- er is sprake van oordeelsvorming door een redelijk denkende ('verstandige') gebruiker op grond van (door derden verstrekte) financiële informatie;
- deze informatie bevat een of meer onjuistheden (fout, omissie, verkeerde voorstelling van zaken en dergelijke) van een zekere grootte (belangrijkheid) of aard;
- het is aannemelijk dat, ten gevolge van die onjuistheden, het door de gebruiker op grond van de financiële informatie gevormde oordeel of zijn daarmee verbonden beslissing zal kunnen worden beïnvloed.

Er bestaat een duidelijke relatie tussen de begripsomschrijving sub 1.2 en de in artikel 362, lid 1 van het Nederlandse BW2 verwoorde doelstelling van de jaarrekening: 'De jaarrekening geeft volgens normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd een zodanig inzicht dat een verantwoord oordeel kan

J. F. van Dijk
registeraccountant, was tot en met vorig jaar directeur
van het Limperg Instituut.

oor de rekening

worden gevormd omtrent het vermogen en het resultaat, alsmede voor zover de aard van een jaarrekening dat toelaat, omtrent de solvabiliteit en de liquiditeit van de rechtspersoon.'

In beide gevallen is sprake van oordeelsvorming door derden-gebruikers op grond van verstrekte financiële informatie. In beide gevallen is ook sprake van een zekere aanvaardbare (on-)nauwkeurigheid of tolerantie in de verslaggeving (AG 25: omvang onjuistheid, aannemelijke beïnvloeding; artikel 362: 'een zodanig inzicht' dat 'een verantwoord oordeel' 'kan' worden gevormd). De behoeften van de gebruikers zijn in beide gevallen daarbij kennelijk een belangrijk criterium.

1.4 Bij 'fouten', inclusief 'verkeerde voorstelling van zaken', kan worden gedacht aan:

- een foutief bedrag van (een) jaarrekening-post(en);
- maatschappelijk niet aanvaardbaar te achten grondslagen voor waardering en/of resultaatbepaling;
- foutieve of onduidelijke omschrijving van jaarrekeningposten, waardoor een verkeerde indruk kan worden gewekt omtrent hun werkelijke betekenis;
- foutieve groepering van posten binnen de voorgeschreven jaarrekeningmodellen, van belang voor oordeelsvorming omtrent liquiditeit, solvabiliteit, rentabiliteit, en dergelijke.

Sommige fouten resulteren in onjuiste bedragen voor vermogen en/of resultaat, andere betreffen voornamelijk de wijze van presentatie.

Bij 'omissies' kan men denken aan bijvoorbeeld:

- het achterwege laten van informatie omtrent voor het inzicht belangrijke – derhalve relevante – aspecten³;
- onvolledigheden in de toelichting;

- onduidelijkheden in de toelichting, die onbeantwoorde vragen oproepen.

Omissies werken inzichtbelemmerend en kunnen daardoor soms een verantwoorde oordeelsvorming onmogelijk maken. Sommige omissies, bijvoorbeeld een onvolledige crediteurenpost, werken uit in een foutief bedrag van een jaarrekening-post. In bovenstaande indeling behoort zo'n omissie tot de 'fouten'. Andere omissies resulteren in vermindering van inzicht. In bepaalde gevallen kan dit uitmonden in een 'verkeerde voorstelling van zaken'.

Het onderscheid tussen fouten en omissies is derhalve niet altijd scherp. Wellicht om die reden hanteert de IFAC AG 25, anders dan het FASB Statement (zie noot 2), slechts één begrip 'mis-statements', waaronder zowel fouten, verkeerde voorstelling van zaken als omissies zijn begrepen. In het navolgende wordt bij dit gebruik aangesloten door gebruik van de term 'onjuistheden' of (kortweg) 'fouten'.

1.5 De IFAC AG 25 maakt bij onjuistheden, anders dan de FASB, onderscheid tussen (a) grootte (belangrijkheid) en (b) aard. Fouten van geringe omvang kunnen blijkbaar door hun aard voor de oordeelsvorming belangrijk zijn.

In dit opzicht is het van belang te onderscheiden tussen:

- *onopzettelijke fouten*, als gevolg van bijvoorbeeld
 - reken- of schrijffouten in de administratie of in financiële bescheiden waaruit de jaarrekening werd samengesteld;
 - rekenfouten bij de toepassing van de grondslagen voor waardering en resultaatbepaling;
 - het over het hoofd zien of foutief interpreteren van feiten bij de jaarrekeningopstelling, en
- *opzettelijke fouten* of onregelmatigheden, waaronder kunnen worden verstaan bijvoorbeeld
 - bewuste verdraaiing of verdoezeling van informatie in de jaarrekening;
 - het weloverwogen geven van een onjuiste

voorstelling van zaken omtrent vermogen, resultaat, liquiditeit, solvabiliteit en dergelijke;

- gemaskeerd wederrechtelijk gebruik, toewijding, diefstal of verduistering van bedrijfsbezittingen;
- overtreding van wettelijke en contractuele voorschriften, zonder dat de mogelijke financiële gevolgen (boete, schadeloosstelling) tot uiting zijn gebracht.

Opzettelijke fouten kunnen het gevolg zijn van, of vergezeld gaan van, ongeboekte of gefingeerde transacties, manipulatie of vervalsing van boeken of documenten, bewust verkeerde toepassing van maatschappelijk aanvaardbare grondslagen voor waardering, resultaatbepaling en presentatie, dan wel toepassing van niet-aanvaardbare grondslagen.

Het onderscheid tussen beide groepen fouten lijkt van toenemende betekenis. De ontwikkelingen in de samenleving laten – voor zover waarneembaar – een groei zien van aantal en omvang van fraudes, misleiding, valsheid in geschrifte, schijnconstructies met verwerpelijke bedoelingen, zwart geld-circuits, etc. De kans op opzettelijke vermindering van informatieverstrekking door middel van de jaarrekening is, vergeleken met enkele decennia geleden, duidelijk groter geworden. Opzettelijke fouten zijn door hun aard ('nature') voor de oordeelsvorming nagenoeg altijd 'van materiële betekenis'.

2 Materialiteit en jaarverslaggeving

2.1 Wanneer is het nu aannemelijk, dat in een jaarrekening aanwezige fouten het oordeel van een redelijk denkende gebruiker zullen kunnen beïnvloeden? Is het mogelijk een begrenzing aan te geven, waarbinnen zo'n beïnvloeding niet meer aannemelijk kan worden geacht?

De beantwoording van deze belangrijke vragen is niet eenvoudig en wellicht ook niet eenduidig mogelijk. Enkele facetten daarvan worden hierna besproken.

2.2 Naar de mening van gebruikers van jaarreke-

ningen inzake deze vragen is weinig empirisch onderzoek verricht. Deze groep is bovendien heterogeen van samenstelling (aandeelhouders, kredietverleners, ondernemingsraad, leveranciers, fiscus, etc.). De meningen van opstellers, gebruikers, controleurs en andere beoordelaars van jaarrekeningen blijken in de praktijk soms te divergeren.⁴ Relatief veel jaarrekeninggebruikers concluderen uit de goedkeurende accountantsverklaring dat de jaarrekening geen fouten bevat.⁵ In een aantal concrete (onder andere Amerikaanse) gevallen heeft de rechter een uitspraak moeten doen omtrent de materialiteitsvraag.

2.3 Uit de wettelijke eisen van Titel 8 BW2 zijn geen gekwantificeerde maatstaven af te leiden omtrent hetgeen van materiële betekenis moet worden geacht. Interpretatieverschillen daaromtrent zijn derhalve mogelijk. Binnen het inzichtver-eiste bestaan voorts keuzemogelijkheden ter zake van maatschappelijk aanvaardbare grondslagen voor waardering en resultaatbepaling, die tot onderlinge verschillen in grootte (en samenstelling) van vermogen en resultaat kunnen leiden.

De Richtlijnen van de Raad voor de Jaarverslaggeving bevatten enkele gekwantificeerde aanbevelingen voor opname en vermelding van gegevens, schattingswijzigingen en vermelding van uitkomsten van alternatieve grondslagen. Deze aanbevelingen hebben voornamelijk betekenis voor de presentatie, inclusief detaillering van de te verstrekken informatie. Behalve bij de toepassing van alternatieve waarderingsgrondslagen wordt echter geen duidelijke relatie gelegd met het onder 1.3 geciteerde inzichtvereiste van artikel 362.1 BW2. Voor de beantwoording van de vraag wanneer stelselwijzigingen in waarderings- en resultaatbepalingsgrondslagen noodzakelijk zijn geven de Richtlijnen onvoldoende houvast.

2.4 De doelstelling van de jaarrekening heeft een min of meer dualistisch karakter. Artikel 362 BW2 verlangt een toereikend inzicht in grootte (en samenstelling) van vermogen én van resultaat. De bedrijfseconomische theorie en de regelgeving geven echter geen afdoende oplossing om deze

doelstelling simultaan te realiseren, zodanig dat de balans (als vermogensoverzicht) de 'waarde van de bedrijfshuishouding' representeert en tegelijkertijd de winst- en verliesrekening (als resultaatoverzicht) de 'performance van de bedrijfshuishouding' aangeeft.⁶ Dit komt mede omdat het niet gebruikelijk is en door Titel 8 BW2 ook niet wordt toegestaan één van de belangrijkste factoren, die de 'waarde' van een bedrijfshuishouding bepaalt, de winstcapaciteit, op de balans te activeren.

Bij de jaarrekeningopstelling wordt gewoonlijk prioriteit gegeven aan een getrouwe weergave van het resultaat boven die van het vermogen (in de zin van de 'waarde' van de bedrijfshuishouding). De wettelijke voorschriften inzake presentatie van vermogen en vermogensbestanddelen zijn echter talrijker en meer concreet dan die inzake resultaat en resultaatbepaling. Jaarrekeninggebruikers zijn, in verband met hun besluitvorming (beslissingen) op basis van de verstrekte informatie bij veel bedrijven blijkbaar vooral geïnteresseerd in het uit de winst- en verliesrekening blijken resultaat, hetgeen vorenbedoelde prioriteit bij de jaarrekeningopstelling verklaart. De grondslagen voor de waardering van activa en passiva dienen echter te voldoen aan het criterium dat zij in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd, hetgeen inhoudt dat de balans niet mag worden gezien als een 'boekhoudkundig overzicht van nog niet in het resultaat verrekenende resten van op meerdere jaren betrekking hebbende kosten en opbrengsten en van financieringsverhoudingen'.

2.5 Uitgangspunt voor de op te stellen jaarrekening is gewoonlijk het (financiële) informatiesysteem, waarin de financiële gevolgen van plaatsgevonden bedrijfshandelingen en -transacties volledig, juist en tijdig behoren te worden vastgelegd en veredeld. Dit informatiesysteem functioneert om te voorzien in verschillende informatiebehoeften: voor operationele en bestuurlijke doeleinden, alsmede voor interne en externe verantwoording/verslaggeving.

Praktische overwegingen leggen aan dit functio-

neren een aantal beperkingen op. Deze betreffen onder andere de toerekening van baten en lasten aan de achtereenvolgende verslagperioden: schatting bruikbaarheidsduur duurzame activa; keuze afschrijvingsstelsels en -technieken; gedragslijnkeuze voor activering van vaste activa (al of niet inclusief indirecte kosten, bouwrente; goodwill; aanloop- en ontwikkelingskosten); schattingsgrondslagen voor voorzieningen, en dergelijke. De verplichting tot jaarlijkse verslaggeving omtrent vermogen en resultaat van een in een continue proces werkzame bedrijfshuishouding leidt daarom tot onvermijdbare en soms complexe waarderings- en allocatievraagstukken, waarbij ('redelijke') veronderstellingen, toekomstverwachtingen en schattingen een rol spelen. Prioriteitstelling (zie sub 2.4) en het maken van keuzen uit alternatieve grondslagen, bedrijfseconomische stelsels en administratieve uitvoeringstechnieken, die tot verschillende financiële uitkomsten kunnen leiden, zijn daartoe noodzakelijk. Uiteraard spelen daarbij ook kostenoverwegingen een rol. Zijn bijvoorbeeld de omvangrijke kosten voor een 'exacte' hoeveelheids- en waardebepaling van op de balansdatum aanwezige voorraden economisch gerechtvaardigd of kan die waarde op een andere, minder nauwkeurige en minder kostbare, doch in de gegeven situatie toch aanvaardbaar te achten wijze worden 'benaderd'?

Bovenbedoelde uitvoeringstechnisch-noodzakelijke en/of economisch onvermijdbare beperkingen beïnvloeden niet alleen de 'realiseerbare nauwkeurigheid' van het informatiesysteem, doch ook die van de jaarrekening zelf. Ook indien het informatieverwerkingsproces is gericht op een zo getrouw, duidelijk en stelselmatig mogelijke weergave van grootte en samenstelling van vermogen en resultaat, zal de jaarrekening voor een aantal bestanddelen van vermogen en resultaat de werkelijkheid niet 'exact-juist' kunnen weergeven.

Het, mede onder invloed van het dubbel boekhouden, in de jaarrekening gepresenteerde 'sluitend geheel van exact-ogende cijfers' betreffende de financiële gang en stand van zaken

inzake een boekjaar bevat derhalve impliciet reeds zekere nauwkeurigheidstoleranties. Voor verschillende bestanddelen van vermogen en resultaat leiden deze tot een geldbedrag, dat veeleer moet worden beschouwd als een 'aanne- melijke indicatie' van de niet exact kenbare wer- kelijkheid.⁷

Deze bedragen moeten dan ook eerder worden gezien als gemaakte keuzen uit een (beperkte) 'reeks van mogelijke waarden' dan als 'exacte waarden'. Deze bedrijfseconomisch onvermijd- bare 'bandbreedte' voor de bedragen van som- mige vermogens- en/of resultaatbestanddelen – en dientengevolge ook voor het in de jaarrekening gepresenteerde vermogen en resultaat – illus- treert als het ware de 'natuurlijke grens', die aan de realiseerbare nauwkeurigheid van de jaarreke- ning is gesteld.

2.6 De onder 1.2 bedoelde onjuistheden in een jaarrekening met aannemelijke invloed op gebrui- kersoordelen, moeten duidelijk worden onder- scheiden van de onder 2.5 bedoelde onvermijd- bare onnauwkeurigheden, die aan de jaarreke- ning inherent zijn. Onjuistheden die uitgaan *boven* die inherente onnauwkeurigheid zijn in beginsel vermijdbaar. Zij zijn in praktijkgevallen echter aanvaardbaar, voor zover aannemelijk is dat zij individueel of gezamenlijk het oordeel of de beslissing van de gebruiker niet zullen beïn- vloeden.

Sub 1.5 is gesteld dat *opzettelijke* fouten van- wege hun aard nagenoeg altijd van materiële betekenis moeten worden geacht. Of *onopzette- lijke* fouten, in de vorm van foutieve *bedragen* van jaarrekeningposten, die doorwerken in het ver- mogen en/of resultaat, voor de oordeelsvorming van jaarrekeninggebruikers van materiële beteke- nis kunnen worden geacht is, – uitgaande van de 'veronderstelde' gebruikersbehoeften (oordeel, beslissing) – gezien hetgeen sub 2.2 en 2.3 is ver- meld thans slechts arbitrair, dat wil zeggen bij wijze van schatting of aanneme, te bepalen. Het is echter denkbaar, dat bij de opstelling en bij de controle van de jaarrekening een gekwantifi- ceerde maatstaf voor die 'aanvaardbaar te ach- ten onnauwkeurigheid' zou kunnen worden

gehanteerd, bijvoorbeeld in de vorm van een *geldbedrag* ('materialiteitsmaatstaf voor de jaar- rekening als geheel'). Jaarrekeninggebruikers zouden van zo'n gehanteerde maatstaf kennis moeten kunnen nemen, bijvoorbeeld via vermel- ding in jaarrekening of accountantsverklaring. Het lijkt voorts wenselijk, dat omtrent zulke min of meer 'normatieve' kwantitatieve materialiteits- maatstaven overleg plaatsvindt tussen opstel- lers, gebruikers en controleurs van jaarrekenin- gen. Men kan zich voorstellen, dat de Raad voor de Jaarverslaggeving een taak zou kunnen ver- vullen bij het realiseren van een zekere consensus dienaangaande.

2.7 Foutieve *groepering* van jaarrekeningposten binnen de voorgeschreven modellen beïnvloedt de samenstelling van resultaat en/of vermogen en kan tevens van betekenis zijn voor de oordeels- vorming van gebruikers omtrent liquiditeit en/of solvabiliteit. Gezien de mogelijke casuïstiek is een eenduidige norm hiervoor moeilijk te geven.

In sommige gevallen zou de sub 2.6 bedoelde materialiteitsmaatstaf daarbij kunnen worden gehanteerd. Indien het echter om verschuivingen binnen rubrieksonderdelen gaat is een ruimere tolerantie denkbaar.

2.8 Voor foutieve *omschrijving* van jaarrekening- posten en voor onvolledigheden, onduidelijkhe- den en andere onvolkomenheden in de *toelich- ting* is de beantwoording van de vraag of zij voor de jaarrekeninggebruiker van materiële betekenis zijn nog moeilijker. Het ontwikkelen van kwantita- tieve maatstaven hiervoor lijkt welhaast onmoge- lijk. Of aannemelijk is dat bedoelde zaken van invloed zouden kunnen zijn op de oordeelsvor- ming en/of beslissingen van gebruikers is in de meeste gevallen slechts benaderbaar met behulp van de vakkundige oordeelsvorming van de (con- trolerend) accountant. Zijn 'vakkundig voorstel- lingsvermogen' omtrent de mogelijke invloed op de oordeelsvorming van aan te brengen correc- ties en aanvullingen zal daarbij meestal het belangrijkste 'kwalitatieve' criterium zijn.

3 Toepassing van materialiteit bij de jaarrekeningcontrole

3.1 De onder 2.6 bedoelde gekwantificeerde 'materialiteitsmaatstaf voor de jaarrekening als geheel' kan worden beschouwd als de, in een geldbedrag uitgedrukte norm voor de 'maatschappelijk aanvaardbare' onnauwkeurigheid, imprecisie of tolerantie met betrekking tot (grootte en samenstelling van) vermogen en resultaat. Onjuistheden waarvan de individuele of gezamenlijke omvang lager is dan dit geldbedrag hebben kennelijk geen invloed op de oordeelsvorming en de daarop te baseren beslissing van gebruikers. Zij vormen in zo'n geval ook geen beletsel voor het geven van een goedkeurende accountantsverklaring. Dit laatste hangt mede samen met artikel 393 BW2, dat de accountants-taak regelt in samenhang met het 'inzichtver-eiste'.

Zo'n normatieve gekwantificeerde 'materialiteits-maatstaf voor de jaarrekening als geheel' kan tevens als norm dienen voor de nauwkeurigheid van de aanpak en uitvoering van de accountants-controle. Zij fungeert dan als richtsnoer voor de daartoe te verrichten werkzaamheden, dat wil zeggen voor de keuze van aard, omvang en uitvoeringstijdstip van de aan te wenden controle-middelen en -procedures.

3.2 Uit 3.1 volgt, dat uit een oogpunt van gebruikers- of maatschappelijke behoeften het accountantsonderzoek niet is (dat wil zeggen niet *behoeft* te zijn) gericht op het signaleren van onjuistheden die gezamenlijk kleiner zijn dan deze 'onnauwkeurighedsnorm'. De daaraan bestede arbeid is inefficiënt, omdat zij niet in die behoeften voorziet. Het corrigeren in de jaarrekening van onjuistheden, die gezamenlijk kleiner zijn dan de materialiteitsmaatstaf zal er immers ook niet toe leiden, dat oordeel annex beslissing van de jaarrekeninggebruiker zullen worden beïnvloed of gewijzigd. Overigens staat het de opdrachtgever vrij, om welke reden dan ook, van de accountant – uiteraard tegen betaling van de meerkosten – een 'nauwkeuriger' controle van de jaarrekening te verlangen, door hantering van een 'kleinere' materialiteitsmaatstaf.

Anderzijds beïnvloedt het toepassen van een 'grovere' maatstaf bij de accountantscontrole de effectiviteit van de controle, omdat de getrouwheid van de jaarrekening dan met een 'te ruime' maatstaf wordt gemeten. Dat kan er toe leiden dat de verklaring niet op een deugdelijke grondslag berust, doordat de accountantscontrole niet is gericht op signalering van onjuistheden, waarvan de omvang uitgaat boven de maatschappelijk aanvaardbare onnauwkeurighedsnorm.

De in 2.6 bedoelde materialiteitsmaatstaf bepaalt derhalve niet alleen de grens van de aanvaardbare onnauwkeurigheid van de jaarrekening als verslaggeevingsmedium, doch tevens de maatschappelijk aanvaardbare onnauwkeurigheid van de accountantscontrole van de jaarrekening.

3.3 De IFAC AG 25 stelt in paragraaf 6, dat de accountant zijn controle zodanig dient in te richten en uit te voeren, dat hij redelijkerwijze mag verwachten, dat hij onjuistheden, die individueel of gezamenlijk van materiële betekenis zijn voor de jaarrekening waaromtrent hij een verklaring geeft, zal signaleren.

Voor de concretisering van zo'n voor de controle te hanteren, in een geldbedrag uitgedrukte materialiteitsmaatstaf noemt Leslie⁸ onder meer de volgende richtinggevende alternatieve keuzemogelijkheden:

- a 5 à 10% van het (genormaliseerde) resultaat vóór belastingen;
- b een variabel percentage van de bruto-winst ('glijdend' van 2% bij een kleine tot ½% bij een zeer grote bruto-winst);
- c ½% van de balanstelling;
- d 1% van het eigen vermogen;
- e een variabel percentage van de omzet (glijdende schaal: ½%, bij grote omzetbedragen lager %);
- f het rekenkundig gemiddelde van de bedragen verkregen uit a t/m e.

R. Chandler⁹ vermeldt op grond van zijn survey bij in het Verenigd Koninkrijk werkzame accountantskantoren min of meer vergelijkbare maatsta-

ven. Blijkbaar wordt in de Angelsaksische landen de sub a genoemde maatstaf het meest frequent toegepast. Dat sluit duidelijk aan bij de sub 2.4 vermelde primaire interesse van jaarrekeninggebruikers in het resultaat.

3.4 Belangrijk is dat de als richtsnoer gekozen materialiteitsmaatstaf geen grote fluctuaties in de tijd vertoont. Indien bijvoorbeeld het onder 3.3 sub a vermelde alternatief (percentage van het resultaat) wordt gekozen, zal bij een bedrijf met fluctuerende resultaten ook de 'intensiteit' van de controle, in casu de 'hoeveelheid controle-arbeid' om tot het oordeel te komen, van jaar tot jaar sterk kunnen wisselen. Immers hoe hoger de winst, hoe 'grover' de norm voor de controle wordt, en omgekeerd. Uit vaktechnisch oogpunt is dat niet rationeel. Ook in een verliessituatie rijzen problemen. In zulke gevallen is het beter te opteren voor het 'gemiddelde' resultaat over een aantal jaren of voor een 'normaal' resultaat, dan wel voor het meer stabiele resultaat uit gewone bedrijfsuitoefening, respectievelijk voor een percentage van de omzet.

Toepassing van de gekwantificeerde materialiteitsmaatstaf bij de jaarrekeningcontrole is van belang in verschillende fasen van het controleproces, te weten:

- a vooraf, bij de opstelling van controleplan en werkprogramma;
- b tijdens de controle-uitvoering;
- c bij de afsluitende eindoordeelsvorming omtrent de jaarrekening.

3.5 In de *planningsfase* bepaalt de gekozen materialiteitsmaatstaf de nauwkeurigheid waarmee de controle zal worden uitgevoerd. Zij is daarbij richtinggevend voor de controle-aanpak (inclusief de daarmee samenhangende, op risico-analyse gebaseerde formulering van de controle-subdoelstellingen, die in een volgend artikel zullen worden besproken), voor de keuze van de aan te wenden controlemiddelen en procedures, voor de omvang (bijvoorbeeld van detailcontroles, steekproeven) waarin die zullen worden toegepast en voor het voorgenomen uitvoeringstijdstip (interim; overvalsmomenten; jaareinde; bij afwerking jaarrekeningcontrole en dergelijke).

De doelstelling van controleplan en gedetailleerd werkprogramma is het signaleren van onjuistheden die individueel of gezamenlijk, *kwantitatief* van materiële betekenis zijn voor het door de jaarrekening te geven inzicht. Ofschoon de accountant uiteraard ook alert moet zijn op de *aard* van gesignaleerde fouten, die in 'kwalitatieve zin' van materiële betekenis zijn (fraude, steekpenningen, zwart geld en dergelijke) was het tot dusverre niet gebruikelijk om in het werkprogramma op de signalering daarvan gerichte *specifieke* controleprocedures op te nemen, tenzij de uitgevoerde risico-analyse daartoe zou nopen. Dit houdt verband met de aan de accountantscontrole gestelde economische beperkingen: het op deugdelijke grondslag gebaseerde accountantsoordeel moet om van economische betekenis te zijn, binnen een redelijk tijdsbeslag en tegen aanvaardbare kosten kunnen worden gevormd.

Het voorgaande stoelt op de tot voor kort gangbare opvatting ter zake van de relatie tussen accountantscontrole en fraudesignalering.

Recent zijn echter in de Verenigde Staten ontwikkelingen kenbaar waarbij de accountantsverantwoordelijkheid ter zake is aangescherpt.¹⁰ Ook in Nederland is hieromtrent discussie gaande.¹¹ Afgewacht moet worden of deze ontwikkelingen de vereiste nauwkeurigheid voor de controle zullen gaan beïnvloeden, derhalve tot een 'fijnmaziger' controle (kleinere materialiteitsmaatstaf) zullen nopen.

3.6 De in 3.5 bedoelde keuze van aard, omvang en uitvoeringstijdstip van controlemiddelen wordt als regel toegespitst op de verschillende jaarrekeningcomponenten (jaarrekeningposten, groepen transacties; bij grotere ondernemingen echter ook op divisies, locaties, dochterondernemingen, etc.). Voor de realisering van een 'zo efficiënt mogelijk uitgevoerde effectieve controle' dient het geldbedrag van de materialiteitsmaatstaf in beginsel aan deze componenten te worden toegerekend, waarbij saldogposten (bijvoorbeeld resultaat voor belasting) en tussentotalen worden geëlimineerd. Daardoor wordt de nauwkeurigheid van de controle-uitvoering voor de onderscheidene componenten gekoppeld aan de nauwkeurigheidsnorm die voor de oordeelsvor-

ming omtrent de getrouwheid van de 'jaarrekening als geheel' wordt aangehouden.

In een aantal gevallen is echter vóóraf reeds bekend of aannemelijk, dat een deel van de materialiteitsmaatstaf voor die toerekening niet beschikbaar is, omdat daarop al beslag is gelegd.

Voorbeelden:

- in de jaarrekening te verwachten fouten (geschat bedrag op grond van ervaringen in voorafgaande jaren);
- niet-materiële fouten, die bij de controle zullen wordenesignaleerd, doch vermoedelijk niet worden gecorrigeerd (schatting op grond van ervaringen met de cliënt ter zake);
- fouten in voorafgaande jaarrekeningen met effect op de huidige jaarrekening (een niet gecorrigeerde niet-materiële fout in de vorige jaarrekening, bijvoorbeeld een te laag opgevoerd voorraadbedrag beïnvloedt rechtstreeks het bedrag van de kostprijs van de omzet in de huidige jaarrekening).

Vorenstaande voorbeelden vormen aftrekposten op het bedrag van de materialiteitsmaatstaf, waardoor voor de toerekening in de planningsfase uiteindelijk een lager bedrag beschikbaar is. Soms worden nog andere reducties in aanmerking genomen, bijvoorbeeld omdat vorenge-noemde aftrekposten deels op schattingen berusten.

Er is geen eenduidig antwoord op de vraag hoe de toerekening van de aldus verkregen (*restant*-) materialiteitsmaatstaf aan de verschillende jaarrekeningcomponenten dient te worden gerealiseerd: uitsluitend op basis van de vakkundige oordeelsvorming (het 'Fingerspitzengefühl') van de ervaren accountant of bijvoorbeeld door toepassing van wiskundige formules, die tot berekende uitkomsten leiden. Belangrijke toerekeningscriteria zijn:

- a de per jaarrekeningpost ongelijke *controlekosten per waarde-eenheid* van bijvoorbeeld f 10.000,- (per eenheid van f 10.000,- is de juistheid van de liquide middelen veelal met veel minder kosten vast te stellen dan die van de voorraden);

- b de relatieve *postomvang* binnen de jaarrekening (bij een grotere post past veelal een hoger tolerantiebedrag);
- c de, per jaarrekeningpost variabele, *kans* op materiële fouten (schatting op basis van risico-analyse);
- d de verwachtingen van (specifieke) jaarrekeninggebruikers (bijvoorbeeld bank, subsidiërende overheid, fiscus) ten aanzien van de nauwkeurigheid van bepaalde jaarrekeningposten (bij hoge verwachtingen past een nauwkeuriger controle-uitvoering; voorbeelden: posten, bepalend voor de berekening van het werkkapitaal bij een kredietovereenkomst; overheidssubsidie, en dergelijke).

Op het eerste gezicht lijkt het sub b genoemde criterium het meest voor de hand liggend. Uit efficiency-overwegingen zal de factor sub a er echter toe kunnen leiden om aan bepaalde omvangrijke jaarrekeningposten, die op weinig kostbare wijze met hoge nauwkeurigheidsgraad zijn te controleren, geen tolerantie toe te rekenen (bijvoorbeeld liquide middelen, aandelenkapitaal, lange schulden, betaalde intrest). De sub c en d genoemde factoren kunnen leiden tot verdere aanpassing van de aldus berekende toleranties. Uiteraard moet er daarbij voor worden gewaakt, dat het totaal van de 'beschikbare' (restant-)materialiteitsmaatstaf voor de jaarrekening als geheel niet wordt overschreden.

Uiteindelijk kan de toerekeningsprocedure resulteren in een ten opzichte van het sub b genoemde criterium relatief groter tolerantiebedrag voor jaarrekeningposten, waarvan de controle kostbaar is, respectievelijk in een relatief kleinere tolerantie voor posten met een hoog risico van materiële fouten, etc.

Inzake de toe te passen toerekeningstechnieken zijn er verschillende mogelijkheden. De omvang van een tijdschriftartikel laat niet toe deze hier te bespreken. Verwezen wordt naar de artikelen van Gafford en Carmichael¹² en van Zuber, Elliott, Kinney en Leisenring¹³, alsmede naar de tekst van de VERA-syllabus 'Materialiteit'¹⁴.

3.7 De uit het toerekeningsproces resulterende geldbedragen per jaarrekeningpost gelden als maatstaf voor de 'toelaatbare imprecisie' van de controle van die posten. Zij zijn dan ook richtinggevend bij de keuze van de toe te passen controlemiddelen en -procedures (aard, omvang en tijdstip). Hoe kleiner het normbedrag, hoe beter deze controlemiddelen die precisiegraad moeten realiseren, bijvoorbeeld: door totalencontrole in plaats van cijferbeoordeling; door grotere steekproefomvang; door uitvoering van procedures dichter bij de balansdatum, etc.

Het voorgaande illustreert dat het gebruik van een vooraf vastgestelde materialiteitsmaatstaf een belangrijke bijdrage kan leveren voor een efficiënte uitvoering van een effectieve accountantscontrole, doordat de noodzakelijke controleinspanning (controle-budget) zo rationeel mogelijk wordt verdeeld.

De opstelling van het werkprogramma wordt uiteraard ook beïnvloed door risico-overwegingen, onder andere inzake de mogelijke betekenis van de werking van de interne controle. Deze komen in een volgend artikel aan de orde.

3.8 De *uitvoering* van de jaarrekeningcontrole is een cumulatief proces, in de loop waarvan bevindingen van uitgevoerde controlehandelingen beschikbaar komen. Een goede werkuitvoering vereist een zo tijdig mogelijke evaluatie daarvan door de accountant. Indien de via controlebevindingen verkregen informatie significant verschilt van die in de planningsfase, kan dit noodzaken tot 'tussentijdse' aanpassing van het werkprogramma. Omvang en/of aard van geconstateerde fouten kunnen bijvoorbeeld de veronderstelde betekenis van de werking van de interne controle logenstraffen. Dit kan nopen tot toepassing van andere controlemiddelen, uitbreiding van de steekproefomvang (substantive tests) voor bepaalde jaarrekeningposten en dergelijke. Controlebevindingen kunnen ook indiceren, dat opzettelijke fouten of onregelmatigheden zijn opgetreden, waardoor het werkprogramma moet worden aangevuld met specifieke 'gerichte' controlehandelingen.

Intussen gewijzigde omstandigheden, (bijvoorbeeld voorgenomen fusie, verkoop van (een deel van) het bedrijf, dreigende continuïteitsproblemen) kunnen nopen tot tussentijdse verlaging van de in geld uitgedrukte toleranties. De controle moet dan 'nauwkeuriger' worden uitgevoerd, hetgeen normaliter uitbreiding van de controlearbeid betekent.

3.9 Bij de *eindoordeelsvorming* dienen alle controlebevindingen van het geheel afgewerkt werkprogramma beschikbaar te zijn. Bij een tijdige terugkoppeling van controlebevindingen (zie sub 3.8) zal de invloed van meer, grotere of kwalitatief-materiële fouten en gewijzigde omstandigheden reeds in het – aangepaste – werkprogramma zijn verdisconteerd. Gewijzigde omstandigheden, die tot een 'nauwkeuriger' controle nopen, kunnen echter ook pas ter kennis van de accountant komen kort voor het moment waarop het eindoordeel moet worden gevormd. Dan moet alsnog worden vastgesteld, of en zo ja welke suppletoire controlehandelingen voor een deugdelijke grondslag van het oordeel noodzakelijk zijn.

Ten behoeve van de eindoordeelsvorming moet de accountant geconstateerde fouten, die niet zijn gecorrigeerd, aggregeren. Deze aggregatie moet zodanig geschieden, dat vastgesteld kan worden of deze fouten gezamenlijk van materiële betekenis zijn voor het door de jaarrekening te geven inzicht, zoals dat onder meer tot uitdrukking komt in individuele jaarrekeningposten, groepstotalen en inhoud van de toelichting. Gesignaleerde kwalitatieve fouten, onregelmatigheden, en dergelijke dienen daarbij te worden verdisconteerd.

Bij foutaggregatie worden de fouten van alle jaarrekeningposten samengevoegd, dat wil zeggen samengeteld of gesaldeerd naar de mate van hun invloed op het *resultaat*. Het gaat daarbij niet alleen om *geconstateerde* fouten ('known error'), doch – bij steekproeftoepassingen – tevens om de *projectie* ('beste schatting', 'meest aannemelijke fout', 'projected error', 'most likely error') van in de steekproef aangetroffen fouten op de totale populatie (jaarrekeningpost). Ook het bedrag van

het *mogelijke* totaal aan fouten in de populatie, afgeleid uit de steekproefbevindingen ('fout-bovengrens', 'upper error limit') speelt daarbij een rol, al is dit gegeven minder 'hard' dan geconstateerde en geprojecteerde fouten.¹⁵

3.10 Schattingsverschillen vormen een complicatie bij de foutaggregatie. Sommige jaarrekeningposten, bijvoorbeeld voorzieningen wegens afwaardering voorraden, oninbaarheid debiteuren, garantieverplichtingen, reorganisatiekosten, en dergelijke, doch ook materiële vaste activa (bruikbaarheidsduur) zijn in meer of mindere mate op schattingen gebaseerd. De waardering is derhalve beïnvloed door ongewisse toekomstverwachtingen en/of risico's. Daardoor en/of door subjectiviteit bij de toepassing van schattingsgrondslagen bestaat er bij die posten een hoger risico van materiële fouten. Schattingsfouten kunnen optreden door ontoereikende of niet-adequate gegevens of door onjuist gebruik van goede gegevens. Omdat geen enkele schatting met zekerheid als 'juist' kan worden beschouwd, moet de accountant zich realiseren dat een verschil tussen (a) een door hem zo goed mogelijk benaderd (geschat) bedrag, gebaseerd op gecontroleerd cijfermateriaal en (b) de in de jaarrekening opgenomen waarde in veel gevallen als 'redelijk' of 'aanvaardbaar' is te beschouwen. Dit zal bijvoorbeeld het geval zijn, indien het bedrag van de jaarrekeningpost *binnen* een vastgesteld interval ligt, dat wil zeggen de uitkomst op basis van gecontroleerd cijfermateriaal, plus en minus een door de accountant min of meer arbitrair vastgestelde (of 'toegerekende': zie sub 3.6) tolerantie. In zo'n geval kan het verschil bij de foutaggregatie niet als equivalent van een 'meest aanneembare fout' worden aangemerkt. Ligt de waarde van de balanspost echter buiten dit interval, dan zal het verschil tussen die waarde en de naastbij liggende intervalgrens wel als zo'n fout dienen te worden aangemerkt.

Indien alle in de jaarrekening voorkomende schattingsverschillen op zichzelf op grond van bovenstaande criterium 'aanvaardbaar' zijn, doch deze verschillen alle in één bepaalde richting wijzen kan dat een indicatie zijn van een mogelijke eenzijdigheid of vooringenomenheid bij

de jaarrekeningopstelling, waardoor het resultaat uiteindelijk toch in materiële zin is beïnvloed. Daarom dient bij de foutaggregatie mede het gezamenlijke financiële effect van de schattingsverschillen in aanmerking te worden genomen.

3.11 Het totaal (saldo) van de aggregatie wordt uiteindelijk vergeleken met de vooraf bepaalde materialiteitsmaatstaf voor de jaarrekening als geheel (zie sub 3.3) om vast te stellen of er sprake is van een afwijking die van materiële betekenis is.¹⁶

Indien de uitkomst van de aggregatie ruim beneden de materialiteitsmaatstaf voor de jaarrekening als geheel blijft, kan normaliter met het voorafgaande worden volstaan. Indien deze uitkomst echter de materialiteitsmaatstaf benadert, moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat de jaarrekening materieel onjuist kan zijn door nog niet in aanmerking genomen oorzaken, zoals bijvoorbeeld de invloed op huidige jaarrekening van fouten uit vorige jaren die toen niet zijn gecorrigeerd (zie sub 3.6). Ook moet rekening worden gehouden met de kans dat er nog andere fouten zijn, die niet door het uitgevoerd werkprogramma konden worden gesignaleerd. Dat kan bijvoorbeeld het geval zijn indien relatief kleine jaarrekeningposten niet intensief in de controle zijn betrokken geweest.

3.12 Indien de accountant op grond van het voorafgaande tot het vaktechnisch gefundeerde eindoordeel komt, dat de jaarrekening (een) belangrijke fout(en) en/of omissie(s) bevat, zal hij het management moeten verzoeken de jaarrekening zodanig te wijzigen dat deze materiële fouten en omissies uit de jaarrekening worden geëlimineerd, bijvoorbeeld door correctie van jaarrekeningpostbedragen, een meer adequate toelichting, vermelding van onvoldoende of niet gerepresenteerde feiten en/of omstandigheden en dergelijke.

Noten

1 RADAR-Richtlijnen voor de Accountantscontrole, NIVRA.

2 FASB 'Statement of Financial Accounting Concepts no. 2', 1980.